

Koersen op het kompas van de brede welvaart

Inaugurele rede, uitgesproken door
Prof. Dr. Otto Raspe

Sinds 2019 is **Otto Raspe** Hoofd RaboResearch Regio's Innovatie Duurzaamheid & Ondernemerschap (RISE) bij Rabobank. Zijn expertisegebieden zijn de kennis economie, innovatie en ondernemerschap, regionale ontwikkeling, duurzaamheid en brede welvaart. In mei 2023 werd hij ook Professor of Practice Brede Welvaart en Regionale Economie aan Tilburg University. Otto maakt sinds 2009 deel uit van het bestuur van de Regional Science Association (RSA).

Otto studeerde Economie aan Tilburg University van 1992 tot en met 1997. Na zijn afstuderen werkte hij als onderzoeker/adviseur bij de Nederlandse Organisatie voor Toegepast Natuurwetenschappelijk Onderzoek (TNO). In 2002 maakte hij de overstap naar het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) in Den Haag, waar hij als senior onderzoeker werkte. Hij adviseerde hier op het terrein van regionale en stedelijke ontwikkelingen vanuit een breed welvaartsperspectief.

Otto promoveerde met succes op zijn proefschrift "The Regional Knowledge Economy" op 14 december 2009 aan de Universiteit Utrecht. Hij is een veelgevraagd spreker en publiceert regelmatig over zijn vakgebied.

Koersen op het kompas van de brede welvaart

Otto Raspe

Inaugurele rede,

verkort uitgesproken ter gelegenheid van aanvaarding van het ambt als Professor of Practice Brede Welvaart en Regionale Economie aan Tilburg University op 4 november 2024.

© Otto Raspe, 2024
ISBN: 978-94-6167-532-3

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier.

www.tilburguniversity.edu/nl

Koersen op het kompas van de brede welvaart

Inhoud

Voorwoord	6
1. Inleiding: de economie is in haar fundamenteën veranderd	10
De paradox van het belang van de regio voor de economie	11
Economie en brede welvaart zijn met elkaar verbonden	13
Brede welvaart in historisch perspectief, van <i>economies of scale</i> , <i>scope</i> , <i>expertise</i> , en <i>agglomeration</i> naar duurzaamheid	15
2. Brede welvaart: wat weten we daarover?	18
Objectief meten van brede welvaart: de Brede Welvaart Indicator (BWI)	19
Subjectief meten van brede welvaart	21
Dialog met de samenleving als onderzoeksmethodiek	25
Bedrijven en brede welvaart	27
3. De bijzondere rol van de professor of practice	30
4. Macro-meso-micro: multilevel vraagstukken	34
Ideeën voor onderzoek	35
De relatie tussen (regionaal-)economische groei en (regionale) brede welvaart	35
De transitie naar een nieuwe economie en hoe bedrijven bijdragen	36
De relatie tussen de economie en de brede welvaart van mensen	37
What works?	37
De grotere context	38
5. Neem ook de kritieken ter harte	40
Kritieken van economen, sociologen en geografen	41
Kritiek op 'het alles willen meten'	43
Het 'beyond GDP'-debat gaat niet 'voorbij' de economie, het is juist de kern	44
Dankwoord	48
Gebruikte bronnen	52

Voorwoord

Mijnheer de Rector Magnificus, collega's en studenten, dames en heren,

Voor deze inaugurele rede, ter aanvaarding van het ambt als Professor of Practice Brede Welvaart en Regionale Economie, heb ik gekozen voor de metafoor: 'koersen op het kompas' (van de brede welvaart). Vanuit het vertrekpunt dat we verder moeten kijken dan economische groei om welvaart goed te duiden (ook wel de 'beyond GDP'-discussie genoemd). Waarbij economische groei niet het doel is, maar eerder een middel, en brede welvaart het doel. De richting waarop de economie nu koerst, loopt immers tegen haar grenzen aan, en de economie zal dus van richting moeten veranderen. Een nieuwe koers moeten kiezen.¹

'Koersen op het kompas' verwijst naar het volgen van een bepaalde richting (of strategie). Bij brede welvaart kijken we niet dus alleen naar economische groei, maar ook naar andere aspecten die welvaart beïnvloeden, zoals ecologische en sociale aspecten. Denk hierbij aan milieukwaliteit, gezondheid en veiligheid, of aan sociale contacten, maatschappelijke betrokkenheid en persoonlijke ontwikkeling. Deels is brede welvaart ook materieel, zoals bij inkomen en baanzekerheid. Soms gaat het ook over dingen als gelukkig zijn en tevreden zijn met het huis waarin je woont. Kortom, alles wat van waarde is voor mensen om het leven te leiden dat ze willen. De richting die het kompas aangeeft, wordt daarmee bepaald door deze bredere waarden en vooral ook de afruilen die daartussen onderling kunnen plaatsvinden. Denk aan het type economische groei dat juist veel schade toebrengt aan milieu en klimaat. Ik zal er uitgebreid op ingaan.

'Koersen op het kompas' heeft ook een doel in zich. Door een bepaalde richting te volgen, wil je ergens uitkomen. Het volgen van een kompas geeft richting, maar het is niet altijd de manier om de gemakkelijkste weg te kiezen. Soms moet je gebaande paden verlaten. Juist net een andere route kiezen om beter uit te komen. 'Koersen op het kompas' heeft dus ook elementen van een *zoektocht* in zich. In die zoektocht komen we verschillende *vindplaatsen* tegen; alwaar we kennis op kunnen doen over wat goed werkt en wat niet, gegeven de context. Dat geldt zeker voor beleid op brede welvaart. Daarmee is de 'beyond GDP'-discussie juist ook een 'below GDP'-discussie, waarbij we verder moeten kijken dan het nationale niveau en de gemiddelden. In de verschillende regio's komen

¹ Stiglitz (2024); Balkenende en Buijs (2024); Annett (2024).

de opgaven rond brede welvaart naar voren. Juist regio's verschillen daarin sterk. Ook in Nederland.² Voorbij het gemiddelde kijken betekent ook dat we de welvaart van verschillende (groepen) mensen moeten beschouwen en vergelijken. Koersen op het kompas van de brede welvaart is dus ook laveren tussen macro-, meso- en micro-niveaus.

En heel ambitieus zit in 'koersen op het kompas', in mijn visie ook een verwijzing naar het 'moreel kompas'. Een verwijzing naar de innerlijke leidraad of ethische principes die iemand hanteert bij het nemen van beslissingen en het bepalen van juist en onjuist gedrag. Het fungeert als een gids voor (morele) keuzes en helpt mensen om consistent te handelen volgens hun waarden en overtuigingen. Een sterk moreel kompas kan iemand helpen om integer, eerlijk en empathisch te zijn in verschillende situaties. 'Koersen op het kompas van de brede welvaart' betekent hier dus vooral dat er een 'richtingbepaler' nodig is waarop je keuzes kunt motiveren. Mijn bijdrage zit hier niet in deze moraliteit voor te schrijven, maar vooral in de verankering in kennis; dat wat nodig is om deze keuzes te kunnen maken. Ik besef dat ook daar morele keuzes inzitten. In deze inaugurale rede werk ik het begrip brede welvaart uit vanuit dat idee. Het begint met het duiden en meten van brede welvaart. Wat weten we daarover? En welke onderzoeksagenda hoort daarbij?

Tenslotte zal ik in dit verband ook uitweiden over de bijzondere rol van een Professor of Practice. Vooropgesteld gaat deze over het slaan van de brug tussen de maatschappij met haar vraagstukken en academische kennis. Zodat over en weer kennis wordt geproduceerd en uitgewisseld die 'werkt' voor bestuurders en beslissers om betere beslissingen te nemen. Het thema brede welvaart is daar uitermate schikt voor, zowel voor beleidsmakers als voor bedrijven. En wie mij al wat langer kent en mijn werk volgt, weet dat ik dat probeer te vertalen naar het grote vraagstuk '*what works?*'. Met het doel kennis uiteindelijk in een menukaart te kunnen aanbieden, zodat beleidsmakers en bedrijven kunnen kiezen voor opties die, gegeven de context waarin ze opereren, daadwerkelijk het verschil kunnen maken in het creëren van brede waarden. Bij het 'koersen op het kompas

² Koersen op het kompas van de brede welvaart betekent dus ook dat je de mechanismen achter regionaal-economische groei en ontwikkelingen moet snappen. Ik sta later uitgebreid stil bij wat regionaal-economische ontwikkelingen 'verklaart', met de metafoor: de motor van economische groei, waarin acht raderen de motor aandrijven. Daarmee is ook het vehikel waarmee op het kompas wordt gekoerst een onderdeel van dit verhaal.

van de brede welvaart', hoort dus niet alleen een kompas, maar is er ook een kaart nodig om de keuzes die voorliggen te helpen maken. Al is het maar om de context waarin beslissingen moeten worden genomen goed te kunnen duiden.

Na ruim dertig jaar ben ik weer terug op de universiteit van Tilburg. Ik begon er mijn studie in 1992, en studeerde af in 1997. De Tilburgse kennis die ik opdeed en als bagage meenam, hielp me enorm, zeker ook buiten de academische wereld. Het is fijn om weer terug te zijn, en zeker om te kunnen bijdragen aan de ontwikkeling van het interessante werkveld van de brede welvaart.

1. Inleiding:
de economie is in haar
fundamenten veranderd

Toen ik in 1992, inmiddels ruim dertig jaar geleden, aan deze universiteit begon met de studie Algemene Economie, lag op de leestafel van de economen *The Economist*. In het nummer dat voorlag, werd destijds het boek *The death of distance* van Frances Cairncross besproken. Met de veelzeggende ondertitel: *How the communications revolution is changing our lives - distance isn't what it used to be*. Een legendarische foto op de voorzijde van een man met zijn laptop boven op de Himalaya complementeerde het hele plaatje. Door ICT zouden we kunnen werken waar we wilden. Waarom zou je nog op een bepaalde plaats moeten zijn? Afstand was “dood”, regio's waren niet meer relevant. Dat beeld heeft me sterk gevormd in hoe ik naar de economie kijk.

De paradox van het belang van de regio voor de economie

Niet snel daarna koos ik namelijk binnen mijn studie Algemene Economie voor de specialisatie ‘Regionale Economie en Economische Geografie’. Een discipline waarin juist het belang van de regio en nabijheid centraal stond. Het leek een paradox. Afstand en geografie waren toch irrelevant geworden? Maar dat waren ze niet. Natuurlijk was er sprake van een sterke mondialisering en verdere internationalisering, zeker ook aangejaagd door allerlei ICT-toepassingen. De wereld was een groot speelveld geworden. Tegelijkertijd echter clusterden mensen en bedrijven juist bij elkaar. Economisch zijn er juist grote voordelen te behalen door nabij elkaar te zijn. Daar ging de regionale economie en economische geografie over. Het begrip agglomeratievoordelen stond centraal: het delen van arbeid, kennis en andere inputs in een gebied waar mensen en bedrijven interacteren. Voordelen van nabijheid. Ook wel *sharing-matching-learning* genoemd. Het belang van regionale omstandigheden, de voordelen van clusters, maar ook hoe een economie samenhangt met arbeidsmarkten en woningmarkten die per definitie tamelijk geografisch gebonden zijn, dáár ging het over. De regio biedt bedrijven schaalvoordelen, diversiteitsvoordelen en kennisvoordelen (zie Van economies of scale, scope, expertise, agglomeration naar brede welvaart, hierna). Het is dus beide: zowel de internationalisering als de regionale omstandigheden bleken bepalend voor de concurrentievoordelen van bedrijven. En niet elke regio bleek daarin even succesvol, getuige de sterke economische groei van sommige regio's en de teloorgang van andere.

In 2008 kreeg Paul Krugman de Nobelprijs in de economie voor zijn werk op het gebied van internationale handelstheorie en de verklaring voor juist de geografische clustering van economische activiteiten. Het leidde tot een nieuwe

loot aan de economische stam: *The New Economic Geography*. Hoewel de naam anders doet vermoeden (namelijk dat het om geografie gaat), gaat deze discipline binnen de economische wetenschap puur om het (kwantitatief, modelmatig en wiskundig) verklaren van de geografie van de economie. De toon was gezet. Geografen reageerden wantrouwend. Hoe het economische landschap wordt gevormd, is niet uit te drukken in een wiskundige vorm, vooral omdat sommige van deze factoren sociaal, institutioneel en cultureel van aard zijn, zo reageerden ze. En hoe vang je dat in 'administratieve eenheden' die in die modellen werden gebruikt om regio's af te bakenen? Over *The New Economic Geography* schrijven de geografen: "*it is not that new and it is most certainly not geography*". Het liet economen op hun beurt niet onberoerd. Econoom Overman (2004) vraagt zich (als reactie) af "*Can we learn anything from economic geography proper?*". De opmaat voor een debat in de wetenschappelijke literatuur. Het beeld dat economen neerzetten, is dat geografen goed zijn in het exact identificeren van een probleem, maar veelal niet in staat zijn om te bepalen of een specifiek fenomeen ook in generieke verbanden is te vertalen: "*one cannot generalize on the basis of a few limited case-study observations, which themselves are not rigorously defined*". Wat vooral voor beleidsmakers lastig is. Zij willen immers geen beleid voeren op iets dat mogelijk exemplarisch of een uitzondering is.

Hoewel er begin van deze eeuw in de literatuur dus een 'clash' tussen de economen en geografen heeft plaatsgevonden rondom het thema 'agglomeratievoordelen', groeiden beide scholen ook naar elkaar toe, getuige de papers die economen en geografen gezamenlijk schreven. Het is bijvoorbeeld het werk van Storper & Venables (2004), Duranton & Storper (2006), Garretsen & Martin (2010) dat overtuigend laat zien dat beide disciplines meer met elkaar verweven raakten. Dit werk past bij de discipline van *regional science and urban economics*. Hoopgevend zijn de vele studies die gebruikmaken van microdata zodat individuen en bedrijven met al hun kenmerken in hun geografische context kunnen worden geanalyseerd. Steeds meer wordt deze geografische context niet meer vastgepind op een administratieve eenheid, maar veel geavanceerder meegenomen: met nieuwe cluster-maten, in multilevelverbanden et cetera.

Economie en brede welvaart zijn met elkaar verbonden

Baanbrekend was het boek *The Triumph of the City* van Ed Glaeser uit 2011. Met de ondertitel: *How Our Greatest Invention Makes Us Richer, Smarter, Greener, Healthier, and Happier*. Het markeert hoe de rol van geografie en het belang van regio's in de economische wetenschap langzaam duidelijk werd. Tegelijkertijd geeft deze ondertitel niet alleen aan dat regionale, stedelijke, omstandigheden van belang zijn voor productiviteit (*richer*) en innovatie (*smarter*), maar voor veel meer dat voor mensen van waarde is: duurzaamheid (*greener*), gezondheid (*healthier*) en geluk (*happier*). De economie is onlosmakelijk verbonden met de brede welvaart.

Nog duidelijker wordt dit in het boek van Enrico Moretti, *The New Geography of Jobs*, uit 2012. Niet elke regio is een winnaar, getuige het steeds sterker wordende patroon van regionale ongelijkheid. Er zijn regio's die triomferen, zoals Ed Glaeser beschreef, maar er zijn ook regio's die zich juist steeds slechter ontwikkelen. De economische geografie noemt dat *locked-in*, en focust op sterk padafhankelijke ontwikkelpatronen. Moretti liet zien dat sommige regio's juist in een negatieve spiraal zitten, terwijl andere economisch steeds sterker worden. Maar vooral liet hij zien dat deze economische ontwikkelingen doorwerken in het leven van mensen: *"America is segregating educationally, and that this educational segregation has social and political implications. Not only do higher wages follow higher educational levels, but also longer life, fewer divorces, better and more healthier lifestyles (including less smoking and more exercise, less obesity, better diets) and even charity inequality and crime rates"* (p.104).

Enrico Moretti geeft in New Geography of Jobs een mooi voorbeeld van het feit dat sommige plaatsen floreren en andere afglijden. Hij begint zijn boek met het verhaal van David Breedlove, een hoogopgeleide arbeidskracht die in 1969 voor de keuze stond om te blijven wonen in Menlo Park of te verhuizen naar Visalia, drie uur verderop; beide plaatsen liggen in Californië. Veertig jaar geleden waren deze plaatsen vergelijkbaar: beide aantrekkelijk voor een brede middenklasse van goed opgeleide professionals. Heden ten dage kunnen de contrasten nauwelijks groter zijn. Menlo Park is strategisch gelegen in wat nu Silicon Valley is. Visalia heeft het op een na laagste percentage hoogopgeleiden, behoort tot de plaatsen met een van de laagste loonniveaus, de criminaliteit is er hoog, de vervuiling groot en de scholen

zijn slecht. Breedlove koos voor Visalia, juist vanwege de kwaliteit van leven destijds en om zijn kinderen in die omgeving te laten opgroeien. Hij zag zijn omgeving echter marginaliseren, terwijl verderop Silicon Valley opbloeiende tot een van de krachtigste en meest innovatieve regio's ter wereld.

Zowel Glaeser als Moretti laat zien dat regionale en stedelijke economieën een sterke relatie hebben met de welvaart van mensen. Niet alleen in materiële zin, maar óók in bijvoorbeeld gezondheid, sociale verbanden, persoonlijke ontwikkeling en of je naar tevredenheid woont op een veilig plek met een goede milieukwaliteit. De brede welvaart dus. Er is daarmee een relatie tussen economische ontwikkeling en brede welvaart. Zeker op regionaal niveau. Of mensen een goede baan kunnen vinden, een geschikte woning of een school voor hun kinderen, of ze schone lucht inademen. Veel van wat mensen van waarde vinden, is duidelijk afhankelijk van regionale omstandigheden (OECD 2014, p.1).

Wat dat betreft is het curieus dat als we het hebben over welvaart (en beleid gericht op welvaart) er alleen wordt gekeken naar economische groei, met de ontwikkeling van het bruto binnenlands product per hoofd als leidende indicator dan wel kompas, in onze termen. Natuurlijk heeft het bruto binnenlands product grote waarde. Het zegt immers iets over de economische productie van een land of regio. Maar het zegt niet altijd iets over welvaart. Daarvoor zouden we verder dan het bruto binnenlands product per hoofd moeten kijken: *beyond GDP*. Nu is dit een aloude discussie in economenland waarin meerdere auteurs zich hebben verdiept. Voor mij was het paper van Stiglitz, Sen en Fitoussi uit 2009 wel een mijlpaal. Zij stellen dat:

“the time is ripe for our measurement system to shift emphasis from measuring economic production to measuring people’s well-being... and well-being should be put in a context of sustainability” (p.12).

De opgave is dus om brede en niet smalle welvaart te meten, afruilen te begrijpen, deze te verklaren en misschien nog belangrijker, om dit alles ook in beleid en beleidstheorieën te verankeren. Dat zie ik als mijn leeropdracht.

Brede welvaart in historisch perspectief, van economies of scale, scope, expertise, en agglomeration naar duurzaamheid

Voordat ik specifiek op brede welvaart inga, wil ik een aantal transities in onze economie belichten die het fundament waaraan bedrijven concurrentievoordelen konden ontleen hebben veranderd (Venkatraman & Subramaniam, 2002; Amin & Thrift, 1992; Van Oort et al., 2006). In de jaren zeventig van de vorige eeuw zagen we eerst de dominantie van de massaproductie en de productie van sterk gestandaardiseerde goederen. Hierbij waren vooral *economies of scale* belangrijk: de kosten van een eenheid product namen af naarmate het volume van de productie toenam. Daarna kwamen diversificatie en de individualisering van producten centraal te staan, met bedrijven die flexibeler, meer modulair en veel klantgerichter konden produceren (periode medio jaren tachtig). Diversificatie van de productie verwijst naar het principe van *economies of scope*: de gemiddelde kosten van de productie namen af naarmate het aantal verschillende producten dat werd gefabriceerd, toenam. Binnen dit proces werd het steeds belangrijker om kennis bij andere bedrijven, uit andere bedrijfstakken te halen. Innovatie kwam centraler te staan, vooral omdat levenscycli van producten korter werden en de bedrijfsomgeving onzekerder. Van het principe van *economies of expertise* was vervolgens pas echt sprake door de opkomst van de zakelijke en kennisintensieve dienstverlening en informatie- en communicatietechnologie (periode medio jaren negentig). Deze ontwikkelingen hebben ertoe bijgedragen dat de economie is opgeschoven van een op fysieke grondstoffen georiënteerde basis naar een niet-materiële basis, namelijk kennis. De optimalisatie van de kennisstromen binnen de netwerken waarin bedrijven, zowel producerende als dienstenbedrijven, actief waren maakte het verschil.

Daarna zagen we het grotere belang van *economies of agglomeration*, ik noemde ze eerder. Nu speelt, zoals gezegd, locatie al decennialang een grote rol bij bedrijfsprocessen. Maar in deze fase kwam nadrukkelijk naar voren dat de locatie van een bedrijf extra voordelen bood, omdat de eerdergenoemde principes: *economies of scale*, *scope* en *expertise* in de regio werden gecombineerd: de nabijheid van andere bedrijven versterkte het samenspel tussen deze drie. Bedrijven haalden voordelen uit de schaal en diversiteit van hun omgeving, waarbij kennis-spillovers steeds centraler kwamen te staan. Juist omdat bedrijven steeds afhankelijker werden van noodzakelijke inputs die ze van elders nodig hadden. Bijvoorbeeld halffabricaten, deelproducten, arbeid en kennis. We zagen dat terug in de steeds groter wordende verschillen in economische groei tussen

regio's. De clustering van innovatieve banen, met de multiplier vanuit deze banen op de rest van de regionale economie, zorgt ervoor dat: *"The rising tide lifts all boats, at least all boats that are in the same city"* (Moretti, 2012). Dit leidde tot de conclusie dat locatie cruciaal is geworden: *"Your salary depends more on where you live than your résumé"* (Moretti, 2012).

Innovatie verschoof daarmee nog nadrukkelijker van een intern proces naar een interactief extern proces. Regionale innovatiesystemen speelden daarbij een grote rol. Het accent is dus verschoven van het primair versterken van bedrijfsinterne processen, waaruit in het verleden de voornaamste concurrentievoordelen werden behaald, naar óók bedrijfsexterne processen (Kogut, 2000). Dit betekende evenzeer iets voor het management van bedrijven, dat opschoof naar *'contextual management'* (zie Garretsen, 2019).

Met het accent op het belang van de regio gold tegelijkertijd dat de economie veel internationaler en mondialer was geworden en van deze internationalisering meer en meer afhankelijk werd. Internationale netwerken waren daarin cruciaal. Het benadrukken van het belang van de regio ging dus niet zozeer om het geïsoleerd beschouwen van een subsegment van de economie, de regio, maar meer om het benadrukken dat regio's de cruciale elementen voor hun presteren bevatten (goede arbeid, clusters van samenwerkende bedrijven, kennis- en fysieke infrastructuren) én tegelijkertijd de focuspunten in internationale stromen van handel, kennis, arbeid en investeringen waren. Bedrijven profiteerden bij *economies of agglomeration* van *local buzz* en *global pipelines* (Bathelt et al., 2004).

Recenter typeren *economies of sustainability* de periode waarin steeds duidelijker lijkt te worden dat hun grote afhankelijkheid van energie en schaarse grondstoffen bedrijven kwetsbaar maakt. Er wordt bovendien duidelijk dat er grenzen zijn aan hoe de economie het milieu kan uitputten. Op twee manieren werken *economies of sustainability* door in het concurrentiemodel van bedrijven. Ten eerste verlangen consumenten (en natuurlijk ook de overheid) steeds meer van bedrijven dat ze duurzaam produceren en hun 'footprint' reduceren. Daarnaast hebben bedrijven nadrukkelijk een prikkel om te innoveren om hun eigen productieprocessen te vergroenen. De combinatie van 'vergroenen en verdienen' (Aldert Hanemaaijer et al., 2013) leidt tot een sterkere focus van bedrijven op eco-innovaties. Er is een markt voor groene producten en diensten en de inzet van groene technologieën. De literatuur op dit vlak is relatief nieuw

en volop in ontwikkeling. Hoewel nog vrij onduidelijk is of vergroening ook bijdraagt aan bijvoorbeeld hogere groei of productiviteit, komt steeds meer naar voren dat bedrijven die aan eco-innovaties doen economisch beter presteren (Alkemade et al., 2016; Van der Voorden & Raspe, 2016).

Tenslotte speelt de kwaliteit van het regionale (vestigings)klimaat, de dagelijkse leefomgeving, voor bedrijven een steeds belangrijkere rol. Recente literatuur laat zien dat regio's met een betere leefomgeving (schone lucht, weinig congestie), met hoogwaardige voorzieningen en een goed functionerende arbeids- en woningmarkt economisch beter presteren (Raspe et al., 2017). Deze regio's zijn attractief voor een van de belangrijkste innovatieve inputs voor bedrijven: hoogwaardig menselijk kapitaal, oftewel vaardige/kundige mensen die bovendien gelukkig en tevreden zijn en prettig wonen. Zuinig zijn op de directe dagelijkse leefomgeving is voor bedrijven belangrijk; 'hier en nu', maar ook voor de toekomst (CBS, 2018).

De verschuivingen binnen het basismodel van de economie betekenen niet dat de *economies of scale* en de *economies of scope* tegenwoordig geen rol meer spelen in de economie, maar wel dat hun relatieve betekenis is verminderd. Bovendien vinden de transities niet alleen na elkaar plaats maar in de laatste jaren ook meer naast elkaar. Denk aan een nieuwe golf van *economies of expertise* door de datarevolutie. De vijf transities: van *economies of scale*, naar *scope*, naar *expertise*, naar *agglomeration* en *sustainability* hebben dus geleid tot een economie die veel meer vanuit principes van kennis, geografische locatie (agglomeratie) en duurzaamheid is ingericht, als wel die het belang van mensen en regio's benadrukt; met de sterke kwaliteiten in het vestigingsklimaat én de netwerkpositie.

We zitten nu in een zesde fase. De fase waarin duurzaamheid niet alleen belangrijk is voor de kosten, risico's en onzekerheden die bedrijven hebben, maar waarin duurzaamheid een integraal onderdeel is van toekomstbestendig ondernemen. Deze integraliteit heeft niet alleen betrekking op ecologische, maar ook op sociale vraagstukken. Voor bedrijven is niet alleen de regio, maar ook de kwaliteit van de dagelijkse leefomgeving in een breed welvaartsperspectief belangrijker geworden. De kwaliteiten van de arbeidsmarkt, de woningmarkt, het milieu, de veiligheid et cetera bepalen alle hoe bedrijven functioneren. Kortom, brede welvaart is een belangrijke factor voor de economie geworden en de regio een cruciale entiteit (Aalders et al., 2019, Raspe & Stam, 2019).

2. Brede welvaart:
wat weten we daarover?

Gelukkig begint mijn leeropdracht niet op nul. Met een team van collega-onderzoekers hebben we de laatste jaren veel inzicht gekregen in de brede welvaart van Nederlanders. Ik focus me daarbij op het werk waarbij ik zelf betrokken ben, maar er zijn gelukkig meer onderzoekers bezig met het meten en monitoren van brede welvaart, denk aan het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS).

Ik loop vier benaderingen langs waarbij ik betrokken ben. Ten eerste het objectief meten van brede welvaart met statistieken die zich vertalen in de Brede Welvaart Indicator (BWI). Ten tweede het subjectief meten van wat mensen van waarde vinden op de dimensies van brede welvaart met grootschalige enquêtes. Ten derde benadruk ik naast het meten het belang van dialoog: het gesprek met de samenleving over brede welvaart. Ten vierde verleg ik het perspectief van mensen naar bedrijven: hoe kunnen bedrijven bijdragen aan brede welvaart? Tenslotte benoem ik enkele vraagstukken die de onderzoeksagenda voor de komende periode kleuren.

Objectief meten van brede welvaart: de Brede Welvaart Indicator (BWI)

In 2016 heeft RaboResearch samen met Universiteit Utrecht de Brede Welvaart Indicator (BWI) ontwikkeld. De BWI baseert zich hoofdzakelijk op data van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) en construeert een samengestelde index op basis van elf dimensies. Graag verwijs ik hier naar de uitgebreide publicaties die uitleggen welke statistieken precies zijn gebruikt en hoe de index wordt geconstrueerd (zie Stegeman et al 2027, Aalders et al., 2019; Aalders et al., 2021a, Sander et al., 2024). Belangrijker voor nu: wat leren we van deze onderzoeken?³

De BWI laat zien dat de ontwikkeling van de brede welvaart een andere is dan die van het bruto binnenlands product (bbp) per capita. Niet alleen theoretisch of conceptueel, maar ook empirisch verloopt de brede welvaart dus wel degelijk anders dan smalle welvaart. Opvallend is dat de financieel-economische crisis uit 2008 een economische dip inluidde waarvan het bbp relatief snel herstelde, maar waarbij de brede welvaart ongeveer tien jaar nodig had om weer op het niveau

³ Heel veel waardevol werk op de Brede Welvaart Indicator (BWI) is verricht door Rogier Aalders, Floris Jan Sander en Sjoerd Hardeman van RaboResearch, in samenwerking met Bas van Bavel, Erik Stam, Auke Rijpma en Tanja van der Lippe van Universiteit Utrecht. De langjarige samenwerking heeft veel vernieuwend werk opgeleverd rondom deze indicator.

van 2008 terug te keren. Recenter zien we dat de brede welvaart in de periode 2021-2023 nagenoeg stil stond, terwijl de economie juist groeide (herstellende van de coronacrisis). Op deze recente periode inzoomend, zien we onderliggend dat vooral de economische indicatoren binnen de brede welvaart (baanzekerheid en inkomen) verbeterden, terwijl gezondheid, geluk en woontevredenheid juist slechter werden. Best verklaarbaar. Gezondheid kreeg een knauw door corona; direct en indirect door uitgestelde zorg. En we waren veel thuis en als je al niet tevreden was met je huis, dan was deze periode wel heel confronterend. De moeilijk functionerende woningmarkt maakte het ook nauwelijks mogelijk om te verhuizen. En misschien zijn de spanningen en het maatschappelijk ongenoegen in de samenleving, die we op allerlei manier tot uiting zien komen, wel verbonden aan de mindere scores op geluk en tevredenheid over het leven. In het meest recente jaar zien we dat de sterk opgelopen inflatie doorwerkt in het reëel besteedbaar inkomen van mensen, maar tegelijk stijgen de lonen. Het is nog de vraag wat daarvan het effect op de brede welvaart zal zijn. Kortom, het verloop van brede welvaart kan nogal verschillen van dat van smalle welvaart.

Nederland is een klein land, maar we zien ook aanzienlijke verschillen in brede welvaart tussen regio's (gebaseerd op de BWI). Verschillen die bovendien toenemen en hardnekkig van aard lijken. Regio's met een beneden gemiddelde brede welvaart zagen hun positie het afgelopen decennium veelal niet verbeteren ten opzichte van het Nederlandse gemiddelde. Zo zien we dat de brede welvaart in de grootstedelijke regio's Rotterdam en Den Haag lager dan gemiddeld is, al jaren. Maar ook de regio's Delfzijl en omgeving, en Zuid-Limburg scoren beneden gemiddeld. Verschillende dimensies van brede welvaart beïnvloeden de scores van deze regio's. Er gaat dus behoorlijk wat nuance schuil als we regio's op brede welvaart met elkaar vergelijken.

De nationale en regionale Brede Welvaart Indicator laat zien dat economische groei en brede welvaart verschillend van aard zijn, maar elkaar wel lijken te beïnvloeden. Denk aan de Metropoolregio Amsterdam en Brainport Eindhoven die een heel sterke economische groei kenden, maar waar de brede welvaart respectievelijk onder en op het gemiddelde zit en onder druk staat. Denk ook aan de regio Rotterdam waar de economie juist niet de krachtige aanjager voor de welvaart is en er grote economische-structuuropgaven zijn. En dan zijn er regio's met een minder sterke economie, maar met een hoge brede welvaart. Deels doordat ze nabij economische centra liggen waar ze van profiteren, maar ook

doordat ze betere scores op woontevredenheid en veiligheid hebben. Kortom, de menukaart voor beleidsmakers zal rekening moeten houden met deze nuances en complexe relaties tussen economie en brede welvaart om effectief beleid te kunnen voeren (*what works?*).

Figuur 1: Elf dimensies van de Brede Welvaart Indicator (BWI)

Bron: Universiteit Utrecht en RaboResearch

Subjectief meten van brede welvaart

'In de Miljoenennota's die we in de coronaperiode analyseerden, concludeerden de schrijvers dat "op veel terreinen de brede welvaart er in Nederland goed voor staat". Dat "Nederland over het geheel een welvarend en gelukkig land is" (2021) en "De coronacrisis heeft een grote maatschappelijke impact, maar gemiddeld is de kwaliteit van leven hoog gebleven" (2022). Als je weet dat de data waarop het kabinet zich baseerde (onder meer de monitor Brede Welvaart van het CBS) al snel een 'vertraging' van een tot twee jaar hebben, is dat op zijn minst curieus te noemen. Om een actueel beeld van de brede welvaart te bepalen, moeten we dus ook op een andere wijze de peilstok in de samenleving steken om recentere data verkrijgen. Bij RaboResearch zijn we de brede welvaart gaan meten met een

grootschalige enquête; heel actueel. Het gaat dan wel te verstaan om de *ervaren* brede welvaart, omdat deze zelf is gerapporteerd. Naast het grote voordeel dat de data die we met de enquêtes verzamelen relatief recent zijn, kunnen we met deze micro-data ook controleren voor allerlei persoonskenmerken, en kunnen we groepen mensen construeren, zodat we ook de verdeling van welvaart kunnen analyseren.

Conceptueel sluit deze benadering aan bij de functionings- en capabilities-benadering van Sen en de aanbevelingen die Sen, Stiglitz en Fitoussi deden om welvaart *beyond GDP* te meten:

“The information relevant to valuing quality of life goes beyond people’s selfreports and perceptions to include measures of their ‘functionings’ and freedoms. In effect, what really matters are the capabilities of people, that is, the extent of their opportunity set and their freedom to choose among this set, the life they value. The choice of relevant functionings and capabilities for any quality of life measure is a value judgment, rather than a technical exercise. (...) Measuring these features requires both objective and subjective data” (Commission, 2009, p. 15).

Wat leren de jaarlijkse enquêtes over brede welvaart ons?⁴ We zien dat welvaart in brede zin ongelijk is verdeeld over verschillende groepen mensen. Als je werkloos bent, met een laag inkomen, dan scoor je gemiddeld genomen ook slecht op de overige dimensies: je investeert minder in je persoonlijke ontwikkeling, je bent minder tevreden met je woning, de milieukwaliteit van je omgeving is slechter en het is er onveiliger. Ook zijn je sociale contacten en maatschappelijke betrokkenheid beperkter. Per saldo sta je op 20 procentpunt achterstand ten opzichte van een gemiddelde Nederlander, en lijken de dimensies van brede welvaart zich negatief te stapelen. Heb je een universitair of hbo-opleidingsniveau, dan scoor je al snel 10 procentpunt boven dat gemiddelde, veelal op alle elf onderzochte dimensies.

Er bestaan dus positieve correlaties tussen de dimensies van brede welvaart. Misschien niet verwonderlijk. Met de data kun je echter ook duiden hoe groot deze correlaties zijn. Grofweg kennen economische, ecologische en sociale

⁴ Heel veel waardevol werk met deze enquêtedata is verricht door Suzanne Bijkerk van RaboResearch.

welvaart (als we de elf dimensies naar drie grote thema's indelen) een correlatie van 0,45–0,63. Dat wil zeggen dat individuen met een hoge economische welvaart ook zeer waarschijnlijk een hogere ecologische en sociale welvaart genieten. Met de enquêtedata kun je echter niet alleen de verdeling van welvaart tussen groepen analyseren, maar ook binnen groepen. Dan valt op dat de ongelijkheid in brede welvaart juist *binnen* de groepen groot is. De laagste inkomensgroepen én ouderen kennen een relatief grote ongelijkheid. Dat betekent dat er binnen deze groepen zowel mensen zijn met een (heel) hoge brede welvaart als mensen met een (heel) lage brede welvaart. Wat dat betreft moeten beleidsmakers zich niet alleen richten op groepen, maar juist op de persoonlijke kenmerken die welvaart bepalen. Beleid zal zich dus veel meer moeten focussen op de heterogeniteit binnen de groep en dus op de kenmerken die verbonden zijn aan het verbeteren van de brede welvaart van mensen. Hier zien we bijvoorbeeld dat werkstatus en gezondheid heel bepalend zijn. Onze onderzoeken laten zien dat de marginale (ervaren) economische welvaart van een individu met 18% afneemt en de sociale welvaart met 5%, wanneer een individu werkloos wordt. Maar ook het hebben van een woonhuis en voldoende voorzieningen in de omgeving maken bijvoorbeeld uit. Recent onderzoek binnen de Academische Werkplaats (Be)sturen op Brede Welvaart laat zien dat bestaanszekerheid en de verbeteringen daarvan voor individuen verder gaan dan het verbeteren van het inkomen. Bestaanszekerheid heeft zeker een significante en robuuste relatie met inkomen, maar ook komt naar voren dat het verbeteren van sociale contacten zorgt voor een hogere brede welvaart. Sociale contacten zorgen voor een betere werk-privébalans én voor een betere persoonlijke ontwikkeling. Dit effect is het meest uitgesproken voor jongeren, mensen die niet hoogopgeleid zijn en mensen die dagelijkse gezondheidsproblemen ervaren (Wapenaar, 2024).⁵

Tegelijkertijd wordt brede welvaart nadrukkelijk ook bepaald door persoonskenmerken en preferenties van mensen die veel minder goed met beleid zijn te beïnvloeden. Grofweg zou je kunnen zeggen dat de helft van de brede welvaart van mensen door hun persoonskenmerken en preferenties wordt bepaald, en dus de andere helft maximaal door beleid.⁶ Een deel van deze persoonskenmerken komt vaak in onderzoeken aan bod, zoals gender of leeftijd.

⁵ Zie ook Masterscripties geven nieuwe inzichten over brede welvaart | Tilburg University.

⁶ De invloed van beleid ligt daarbij overigens genuanceerd, want in wat we meten kunnen we maar een relatief klein deel van deze 50% verklaren.

Maar in een studie naar het effect van de opleiding van ouders zien we dat deze niet alleen invloed heeft op de (onderwijs)kansen van kinderen, maar ook op de brede welvaart van individuen, zelfs wanneer zij lagere onderwijskansen overwinnen. Inkomen en gezondheid van individuen zijn ook afhankelijk van de opleiding van ouder(s). Naar voren komt dat er indicaties zijn dat *niet-cognitieve vaardigheden* hierbij een rol spelen. ‘*Soft skills*’, zoals doorzettingsvermogen, zelfvertrouwen en motivatie worden vaak aangeleerd in de familiale omgeving, en niet op school, en deze bepalen deels ook de brede welvaart van mensen (Bijkerk en Raspe, 2024).

Capabilities en Functionings

Het is goed om nog even stil te staan bij de *capabilities* en *functionings* die zojuist naar voren kwamen. De *capabilities approach* van Amartya Sen (Sen, 1999; Stiglitz et al., 2009) is een theoretische basis voor het meten van brede welvaart. Maar wat zijn *capabilities* en *functionings* precies? Ingrid Robeyns (2022) schrijft hierover in ESB (en eerder in 2017) dat *capabilities* de reële mogelijkheden zijn die iemand heeft om dingen te doen en aldus een bepaald ‘persoon’ te zijn. Het gaat daarbij om effectieve of reële vrijheden of mogelijkheden, zoals de effectieve mogelijkheid tot zinvol werk, de mogelijkheid om gezond te leven of mobiel te zijn, om mantelzorg te kunnen verlenen en ontvangen enzovoort. *Capaciteiten* hebben dus betrekking op dat wat mensen kunnen doen. Capaciteiten worden bepaald door de middelen waar mensen toegang toe hebben (dat kan inkomen zijn, maar het kunnen ook goederen betreffen zoals een woning of een vervoersmiddel). *Functionings* zijn de realisaties van deze vrijheden – de bepaalde handelingen en zijnskenmerken waar een persoon voor heeft gekozen, of waar hij/zij/hen zich bij gebrek aan keuze mee geconfronteerd ziet: bijvoorbeeld het verkeren in een goede of slechte gezondheid, een goede woning en leefomgeving hebben, niet eenzaam zijn of geen extreme vormen van stress ervaren. Er is dus een verschil tussen de mogelijkheden en realisaties. In de enquête meten we beide. Interessant onderzoek richt zich dus ook op het verklaren van het verschil tussen de *capabilities* (vrijheden of mogelijkheden) en de *functionings* (toestanden waarin individuen verkeren; ‘*being*’), alsmede de activiteiten die ze ondernemen (‘*doing*’) en de condities die belangrijk zijn om keuzes te kunnen maken. Uiteindelijk gaat het volgens Sen ook om de waardering die mensen geven (‘*freedoms of people to lead the lives they have reason to value*’).

In ESB werken Bas van Bavel et al. (2022) de capaciteitenbenadering in het kader van brede welvaart uit. Ze benadrukken dat persoonlijke kenmerken en conversiefactoren (de factoren die bepalen hoe effectief iemand middelen kan omzetten in *functionings*), oftewel de dingen die iemand kan doen of zijn, ook betrekking hebben op omgevingskenmerken en de sociale kenmerken van mensen. Denk respectievelijk aan een fysieke handicap waardoor iemand niet kan fietsen, de situatie waarin mensen door slecht begaanbare wegen niet kunnen fietsen of de mogelijkheid dat sommigen vanuit bijvoorbeeld ‘levensovertuiging’ niet geacht worden te fietsen. Daar waar de traditionele welvaartsbenaderingen ervan uitgaan dat individuen aan gegeven middelen evenveel nut kunnen onttelen, wijst de capaciteitenbenadering erop dat mensen beschikbare middelen niet zomaar in mogelijkheden kunnen omzetten. Terwijl capaciteiten gaan over dat wat mensen zouden kunnen doen (hun reële mogelijkheden), gaan *functionings* over dat wat mensen daadwerkelijk doen (hun gerealiseerde mogelijkheden). Of mensen hun mogelijkheden daadwerkelijk realiseren, hangt deels af van de keuzes die ze uiteindelijk maken. Dit keuzegedrag wordt – net als conversiefactoren – gevormd door de context waarin mensen zich bevinden: de omgeving waarin ze zijn opgegroeid, hun geloofsovertuiging, hun vrienden en familie. Het verschil tussen capaciteiten en gerealiseerde *functionings* is erin gelegen dat het hebben van reële mogelijkheden nog niet hoeft te betekenen dat men er ook daadwerkelijk gebruik van maakt.

Dialogoog met de samenleving als onderzoeksmethodiek

Tot dusver besprak ik twee typen onderzoek naar brede welvaart; op basis van objectieve en subjectieve data. Beide empirisch en kwantitatief van aard. Onderzoek naar brede welvaart is echter ook gebaat bij kwalitatieve inzichten. Hier geeft de onderzoeksmethodiek ‘dialogoog’ mooie inzichten.⁷ Achter de dialogoog zit de systematiek van de *appreciative inquiry*, waarbij je waarderend een onderwerp verkent, verdiept en dan naar de toekomst probeert te visualiseren wat de opgaven zijn om aan te werken. Vervolgens komt het verwezenlijken en vormgeven aan de orde (Finegold et al., 2002).

De waarde van dialogoog kwam goed naar voren toen we het project Coöperatief Convenant deden. Beperkt door de corona-restricties in 2021 gingen we digitaal

⁷ RaboResearch heeft een Dialogoog Expertise Centrum, dat heel veel waardevol werk doet in honderden dialogen per jaar. Voor het Coöperatief Convenant is veel waardevol werk verricht door Barbara Broeks en het team van dit Dialogoogcentrum.

in gesprek met in totaal ruim vijfduizend mensen in veertien Nederlandse regio's.⁸ De deelnemers aan deze dialogen dachten mee over wat er op de agenda van hun regio zou moeten staan: wat speelt er in jouw gebied en wat zijn hier de opgaven rond de brede welvaart? Op basis van een analyse van al deze gesprekken ontvouwde zich een agenda voor Nederland, generiek op een aantal thema's en regio-specifiek op de verdieping daarvan ([Coöperatief Convenant \(hetcooperatiefconvenant.nl\)](https://hetcooperatiefconvenant.nl)).

Ter illustratie, in bijna alle regio's in Nederland blijkt dat bedrijven moeite hebben om geschikt personeel te vinden. Maar in deze regio's liggen daar verschillende factoren aan ten grondslag (bijvoorbeeld qua type vaardigheden, opleiding of sectorspecifieke kennis). En dat ligt niet alleen aan de kwalificaties en vaardigheden van arbeidskrachten. De woningmarkt is hier vaak de frustrerende factor, zowel bij het aantrekken van nieuwe mensen als bij het behoud daarvan. Het geringe aanbod van betaalbare en aantrekkelijke woningen maakt bepaalde regio's minder attractief om zich te vestigen, zowel voor bedrijven als voor mensen. In de dialoog viel op dat het in sommige gebieden dé grote opgave is om *jonge mensen te behouden voor de regio*, en dat is direct gerelateerd aan de (on)toegankelijkheid van de arbeids- en woningmarkt. Hieraan werken moet een bewuste en strategische actie zijn.

In de regio's die achterblijven in economische ontwikkeling klinkt sterker het geluid dat het nodig is om te werken aan de opgaven rond *kansengelijkheid; vooral rond baanzekerheid en inkomen, en de zorg voor de leefbaarheid, zoals veiligheid en sociale samenhang* in het gebied. Vaak gaat het over de armoede in de regio en het geringe perspectief voor grote groepen mensen om hun inkomenspositie te verbeteren. Een ander belangrijk thema in deze regio's is dat de afstand tussen politiek en maatschappij steeds groter wordt. En niet alleen de kloof tussen burger en politiek speelt hier. Ook de sociale samenhang in de regio is vaak als een belangrijk aandachtspunt genoemd.

In economische succesregio's stellen we vast dat hoewel de economie floreert en de brede welvaart veelal relatief hoog is, er veel meer oog moet zijn voor de balans tussen economie, milieu en de sociale aspecten (inclusie). Zeker als het gaat om de sterke druk vanuit de verstedelijking; deze regio's groeien over

⁸ Nederland werd ingedeeld in 14 regio's

het algemeen sterk in bedrijvigheid en bevolking. Tegelijkertijd zien we in de succesregio's dat er een grote opgave is om de economische kracht in te zetten voor maatschappelijke opgaven, bijvoorbeeld op het gebied van duurzaamheid.

Tenslotte hebben we de laatste jaren veel ervaring opgedaan met de toepassing van dialoog in onderzoeken naar regionale ecosystemen, met rechtstreekse acties op de regionale investeringsagenda, economisch en maatschappelijk. Een mooi voorbeeld is hier de regio Brainport Eindhoven (Raspe et al., 2020; Aalders et al., 2022). Deze regio maakt nu een onstuimige economische groei door: groei die een wissel trekt op de arbeidsmarkt, woningmarkt, voorzieningen, bereikbaarheid et cetera.

Bedrijven en brede welvaart

Graag vraag ik ook aandacht voor de relatie tussen bedrijven en brede welvaart. Tot dusver besprak ik namelijk de relatie tussen economie in algemene zin en brede welvaart. Maar op welke manier kunnen bedrijven aan brede welvaart bijdragen? Wanneer genereren bedrijven brede waarden, meer dan bijvoorbeeld winst(maximalisatie)? Ook dit kun je als een 'beyond'-debat zien. Steeds meer wordt van bedrijven verwacht dat ze meer doen dan alleen winst genereren (of dit ook meer als middel gaan zien en niet als doel). Door een regulerende overheid (met bijvoorbeeld milieu- en klimaatwetgeving), door verlangende consumenten en door veeleisende werknemers. Bedrijven die bijdragen aan economische, sociale en ecologische waarden zijn toekomstbestendiger. En dat niet alleen: de relatie met de (directe) leefomgeving is veelal een voorwaarde om competitief te ondernemen. Denk aan ASML in de Brainportregio, zoals net hierboven beschreven; deze onderneming heeft voor haar bedrijfsmodel het hele regionale ecosysteem nodig (zie box).

Maar dit onderzoek staat nog in de kinderschoenen, zo nodig nog meer dan het brede-welvaartsonderzoek dat ik tot dusver besprak. Toch hebben we daar de laatste jaren best wel wat inzichten in gekregen. Hier past een nieuw kader. Dat van de *NEx-T*; de nieuwe economie-index voor de transitie van het bedrijfsleven.⁹ Bij RaboResearch hebben we een vragenlijst ontwikkeld waarmee we bedrijven bevragen op hun realisatie, ambitie en verankering op zeven dimensies die te

⁹ Heel veel waardevol werk op de Nieuwe Economie Index voor de Transitie van het Bedrijfsleven (NEx-T) is verricht door Floris Jan Sander, Sjoerd Hardeman en Suzanne Bijkerk van RaboResearch.

maken hebben met toekomstbestendig ondernemen. Ondernemen voor brede welvaart, zo u wilt. Het gaat dan om een aantal zaken rond vergroenen, zoals (1) circulariteit van bedrijfsprocessen, de verhouding met de (2) biodiversiteit, maar ook het gebruik van (3) groene energie. Verder kijken we of (4) waardeketens transparant zijn. Of bedrijven (5) divers en inclusief ondernemen. En of bedrijven (6) eerlijke prijzen hanteren, en hun bedrijfsmodel niet op de samenleving afwentelen. Tenslotte spelen (7) nieuwe waarden een rol. Stuur een bedrijf alleen op financiële waarden of ook op maatschappelijke waarden?

Wat leert dit onderzoek ons? Het belangrijkste is dat de transitie naar een nieuwe economie nog niet zo vlot gaat. Bedrijven krijgen gemiddeld net een voldoende (een 5,5 over het jaar 2023) (Bijkerk en Raspe, 2024). Maar hierachter schuilen grote verschillen tussen bedrijven. Ongeveer 10% van de bedrijven scoort een 8 of hoger. Terwijl bijna de helft een 5,5 of lager heeft. We zien vooral een groeiende kloof tussen grotere en kleinere bedrijven. Kleinere ondernemingen (tot vijftig werkzame personen) hebben steeds meer moeite om bij te blijven in de transitie naar een nieuwe economie. Kleinere bedrijven hebben vooral weinig zicht op wat er in de keten gebeurt en op de mate waarin ze de schade die ze veroorzaken aan klimaat en milieu in hun prijs kunnen meenemen. Het zijn ook elementen die in de rapportageverplichtingen voor bedrijven terugkomen, dus belangrijk om dat te gaan verbeteren.

De zoektocht naar een verklaring van deze verschillen en toenemende divergentie in het bedrijvenlandschap laat met empirische analyses, vooral door het werk van Sjoerd Hardeman, zien dat er een sterke relatie is tussen goede managementpraktijken en leiderschap én betere scores op de transitie naar een duurzame en inclusieve economie. Zo'n 40% van de bedrijven blijkt te weinig verandervermogen te hebben, in de zin dat ze de kansen en mogelijkheden zien om hun bedrijfsmodellen aan te passen (Hardeman en Bijkerk, 2023; Hardeman en Raspe, 2022). Er is dus nog veel werk te doen om met name kleinere (mkb) bedrijven beter te helpen in deze transitie. Juist bedrijven die vaak niet weten waar ze moeten beginnen, of niet de tijd en middelen hebben om nieuwe stappen te zetten. Daar waar de CEO ook het hoofd HR en hoofd Sustainability is, of zelfs ook hoofd R&D en Strategie, is het lastig om het bedrijfsmodel aan te passen aan de eisen van een nieuwe duurzame en inclusieve economie. We zien bijvoorbeeld dat zo'n 40% van de bedrijven te weinig verandervermogen heeft en de marktkansen ziet om ook structureel op de NEx-T te verbeteren (een voldoende te scoren).

3. De bijzondere rol van de professor of practice

Met de rol van ‘professor of practice’ aanvaard ik een bijzonder ambt. In Nederland is de ‘professor of practice’ een relatief nieuwe positie aan de universiteit; in het buitenland bestaat deze al langer. Vanuit de universiteit gaat het om een brug te slaan tussen wetenschap en praktijk en daarmee de impact op de maatschappij te versterken. Die relatie is wederkerig. Academische kennis wordt toegepast op maatschappelijke vraagstukken, waarbij de slag van meer fundamentele kennis naar de praktijk wordt gemaakt. Maar het gaat ook om de doorvertaling van maatschappelijke vraagstukken in nieuwe onderzoeks- en kennisvragen voor de academische wereld. Het thema ‘brede welvaart’ is hiervoor uitermate geschikt.

Ik gaf aan dat ik de brede-welvaartvraagstukken probeer te vertalen in ‘*what works?*’. Kunnen we kennis ontwikkelen op basis waarvan beleidsmakers, bestuurders en bedrijven beslissingen kunnen nemen waarvan we weten dat ‘het werkt’ voor de brede welvaart. Waarmee nieuwe beleidstheorieën en beleidsopties kunnen worden geformuleerd op basis van empirische kennis, effect- en impact-monitoring.

Om vanuit de wetenschap de brug te slaan naar de maatschappij heeft Tilburg University de Academische Werkplaats (Be)sturen op Brede Welvaart opgericht. Gericht op beschrijvende, monitor-achtige vragen, maar vooral ook op verdiepende en meer verklarende vragen die gaan over maatschappelijke transities en verdelingsvraagstukken. Hoe deze aan te pakken en - in termen van (be)sturen en governance - hoe deze institutioneel in te bedden? Hierin staat een breder, holistisch perspectief op welvaart centraal, waarmee een integraal afwegings- en beslissingskader wordt ontwikkeld dat als gemeenschappelijk kompas kan worden ingezet bij het realiseren van de ingrijpende maatschappelijke transities.

Ter illustratie

Ik gaf aan dat de economie in een aantal fasen in haar fundamenteën is veranderd. En daar hoort ook een nieuwe geografie van de economie bij. De afgelopen dertig jaar zagen we dat regio’s binnen Nederland verschillende groeipaden hebben gekend, met Brainport Eindhoven (Zuidoost-Brabant) als voorbeeld van een regio die zich uit een diep dal (begin jaren negentig van de vorige eeuw) opnieuw uitvond en nu tot de innovatieve hotspots van de wereld behoort en een echte groeimotor van de Nederlandse economie is geworden. Hierbij hoort

allereerst het vraagstuk: hoe heeft deze regio de negatieve spiraal weten om te buigen in een nieuw groeipad? Wat was daarvoor nodig? Welke factoren zijn daar in onderlinge samenhang belangrijk geweest; met andere woorden: wat heeft gewerkt?

De enorme recente groei is ook een vraagstuk van brede welvaart. Deze groei loopt tegen grenzen aan. Zo is er een tekort aan personeel, ruimte en energie. Bovendien trekt de groei van vooral ASML met duizenden nieuwe werknemers een wissel op de bestaande stad en regio. We zien het in de huizenprijzen, in de wachtlijsten voor gezondheidszorg, onderwijs, clubs en andere voorzieningen. We zien het ook in de ‘stad met twee snelheden’. Een aanzienlijk deel van de inwoners van Eindhoven investeert niet in zijn of haar persoonlijke ontwikkeling. Dat deel is groter dan in de andere grote steden. Hoe kan dat in dé regio die het van kennis en vaardigheden van de beroepsbevolking moet hebben? Met andere woorden: hoe krijgen we de groei in balans, en hoe zorgen we ervoor dat ‘Brainport’ werkt voor iedereen? Het voorbeeld van de Brainport en hoe recent Rijksmiddelen ter ondersteuning van dit vraagstuk voor deze regio zijn vrijgemaakt (2,5 miljard voor het ondernemingsklimaat), is veel in het nieuws geweest. Het is mooi om te zien dat onderzoeken naar de brede welvaart dit de afgelopen jaren ook agendeerden en dat de regio daar ook meteen op handelt. De recente Beethoven-impuls van het Rijk, maar ook het sociale initiatief Brainport voor Elkaar zijn hier voorbeelden van.

Maar eigenlijk zit er achter elke regio een vraagstuk rond de brede welvaart. Want het patroon van de nieuwe geografie van de economie laat ook zien dat er regio's zijn die juist in ontwikkeling achterblijven en aandeel verliezen. Soms gaat dat ook gepaard met een achterblijvende brede welvaart. Welk beleid werkt daar om het tij te keren? We zien ook traditioneel sterke regio's, zoals in de zuidelijke Randstad, die de afgelopen decennia hebben geworsteld met de transitie naar een nieuwe economie. Waar traditionele, hoogproductieve sectoren voor een transitieopgave staan om te vernieuwen, bijvoorbeeld om te verduurzamen en nieuwe bedrijfsmodellen te ontwikkelen. Juist daar blijft ook de brede welvaart achter; er is minder baanzekerheid, de inkomens liggen lager, maar ook milieukwaliteit en veiligheid hebben slechtere scores. Wat werkt daar en wat werkt niet? Soms ligt de keuze voor om juist sommige economische activiteiten niet meer uit te voeren. Liefst moet het anders, soms elders, en soms is er sprake

van wat de beroemde econoom Schumpeter *creative destruction* noemt; activiteiten zullen of moeten zelfs verdwijnen.

Dit schetst het brede-welvaartvraagstuk: de afwegingen tussen de economische, sociale en ecologische domeinen. In het hier en nu, maar ook in het 'later' en het 'elders'. Economische ontwikkelingen generen brede welvaart, maar kunnen daar ook een negatieve impact op hebben. De brede welvaart wordt echter ook bepaald door zaken buiten het economische domein, denk bijvoorbeeld aan de gezondheid van mensen en wat daar van invloed op is. Door de coronapandemie kreeg de samenleving een knauw op gezondheid. Zo sterk zelfs dat de (gezonde) levensverwachting van mensen daalde. Omdat gezondheid een onderdeel is van de brede welvaart heeft ze daarmee een directe relatie. Maar om het nog complexer te maken: de gezondheid van arbeidskrachten heeft ook een sterke relatie met economische productiviteit; gezonde mensen zijn productiever, zieke mensen zijn veelal minder productief. En soms heeft de economie (hebben bedrijven) een negatieve impact op de gezondheid van direct omwonenden.

Tenslotte gaat brede welvaart niet alleen over de verbreding van het welvaartsbegrip (*beyond GDP*), maar ook over de verdeling daarvan. Net als bij inkomen werken de dimensies van brede welvaart verschillend uit voor verschillende groepen mensen. Soms helpt het voor bepaalde groepen mensen meer om hun vaardigheden te verbeteren via persoonlijke ontwikkeling, terwijl het voor anderen veel meer helpt om iets te doen aan hun sociale contacten.

Kortom, mijn rol als professor of practice gaat over het ontwikkelen van kennis over economische mechanismen en de relatie met brede welvaart, in een geografisch perspectief. Om uiteindelijk beleidsmakers, bestuurders en ondernemers betere beslissingen te laten nemen met als doel de brede welvaart te verbeteren.

4. Macro-meso-micro: multilevel vraagstukken

Veel vraagstukken rond brede welvaart hebben een multilevel-karakter; het gaat over relaties tussen variabelen die op een aantal verschillende hiërarchische niveaus worden gemeten (Hox, 2002): hier 'het individu' of 'het bedrijf' (micro) en het 'land' (macro) of 'regio' (als meso-niveau tussen micro en macro). Mogelijke relaties in dergelijke onderzoekskaders zijn onder meer macrovariabelen die macrovariabelen beïnvloeden; microvariabelen die microvariabelen beïnvloeden; macrovariabelen die microvariabelen beïnvloeden, en omgekeerd en vaak het interessantst: micro-microrelaties die interactief variëren met macrovariabelen (zie Raspe, 2009). Dit laatste gaat er bijvoorbeeld over dat verschillende typen bedrijven of individuen anders op omgevingsvariabelen reageren.

Het idee dat we het nationale, regionale niveau en het individuele niveau samen moeten bestuderen, leidt dus tot het multilevel raamwerk. Met bijbehorende multilevel methoden en technieken. Maar het is ook van toepassing op beleid. Omdat bijvoorbeeld nationaal beleid gebiedsspecifiek zou moeten doorwerken, dus aan moet sluiten bij de opgaven die er in verschillende regio's zijn. Of omdat bepaalde regionale omstandigheden anders doorwerken in de welvaart van individuen. Koersen op het kompas van de brede welvaart betekent dus ook dat we soms moeten laveren tussen verschillende schaalniveaus, waarbij we steeds rekening moeten houden met de heterogeniteit binnen de schaalniveaus. Verschillende typen beleid voor verschillende typen regio's of bedrijven of individuen. Maatwerk dus.

Ideeën voor onderzoek

Bij de functie van professor of practice hoort ook een onderzoeksagenda. Op deze bijeenkomst deel ik een aantal onderwerpen uit deze agenda.

De relatie tussen (regionaal-)economische groei en (regionale) brede welvaart

In mijn empirische beschouwing liet ik zien dat economische groei en brede welvaart in hun ontwikkeling een ander patroon laten zien. Tegelijkertijd bestaat er ook een directe relatie tussen deze economische groei en de brede welvaart (macro-macro-relatie). Economische groei draagt bij aan brede welvaart, maar kan hierop ook negatieve effecten hebben. En ik gaf aan dat de brede welvaart ook een voorwaarde kan zijn voor (verdere) economische groei. Er is dus sprake van een complexe wederkerige relatie tussen beide.

Achter deze macro-macro-relatie schuilt een eveneens complex systeem van verschillende typen economische activiteiten en hun ontwikkeling, en hoe dit een effect heeft op brede welvaart. Dé vraag is: welk type economische groei werkt voor het verbeteren van de brede welvaart? Deze vraag heeft een sterke regionale insteek (zie Box Stedelijke regio's als motoren van economische groei (acht raderen) en begint met het snappen van de mechanismen achter regionale economische groei en welke regionale factoren daaraan (in regionale ecosystemen) bijdragen en vervolgens hoe deze economische ontwikkelingen bijdragen aan brede welvaart. Kortom, we moeten nog veel beter begrijpen hoe de balans tussen economische groei en brede welvaart in deze regionale ecosystemen ontstaat. En welk beleid daar werkt (nogmaals: *what works?*). Beleid is hier geen one-size-fits-all-beleid, maar per definitie gebiedsspecifiek. Denk aan het vraagstuk hoe economische groeiregio's als de Brainport Eindhoven en de Metropoolregio Amsterdam, waar de groei de brede welvaart onder druk zet, deze balans kunnen verbeteren. Of juist aan regio's die achterblijven in economische groei, zoals de Zuidvleugel van de Randstad, waar economische vernieuwing nodig is en de brede welvaart mede daardoor achterblijft.

De transitie naar een nieuwe economie en hoe bedrijven bijdragen

Bedrijven dragen op vele vlakken bij aan brede welvaart. Niet alleen door hun economische waarde, maar ook door hun ecologische en sociale bijdrage. De transitie naar een nieuwe duurzame en inclusieve economie, die ook productief en innovatief is, gaat echter niet vanzelf. In mijn empirische beschouwing liet ik zien dat veel bedrijven in deze transitie nog moeten versnellen; het grote peloton moet nog in beweging komen. Hoe? Dat begint met het snappen waarom bedrijven juist wel of niet bewegen en wat daarvoor nodig is. Is het gebrek aan kennis, gebrek aan tijd en geld, onwil, of iets anders? Wat daarbij helpt, is als we bedrijven in hun transitie kunnen benchmarken met hun peers (die verder zijn in de transitie); wat hebben die gedaan dat heeft gewerkt? Met de aankomende rapportageverplichtingen die bedrijven krijgen opgelegd, moet deels inzichtelijk worden gemaakt hoe bedrijven functioneren op het gebied van klimaat, milieu en inclusie (CSRD). Maar dit is niet voldoende. Welk beleid werkt om bedrijven in de transitie te helpen, en wat kunnen bedrijven zelf doen? (*what works?*). Dit is deels een macro-micro-vraagstuk, dat we ook in regionaal perspectief moeten plaatsen.

De relatie tussen de economie en de brede welvaart van mensen

De relatie tussen de economie en de brede welvaart van mensen is een volgend complex vraagstuk. Hoe werkt de economie door in de brede welvaart van mensen? En omdat de brede welvaart niet alleen door economische omstandigheden wordt bepaald, moeten we hier breder kijken dan naar de economie alleen. Omdat beleid sowieso weinig invloed heeft op persoonsgebonden karakteristieken en voorkeuren, is hier ook de vraag welk beleid werkt voor welk type mensen, gegeven hun karakteristieken. Wat zijn belangrijke drivers om je te kunnen ontwikkelen in brede welvaart (bijvoorbeeld opleiding) en welk beleid werkt voor mensen het beste om hun brede welvaart te verbeteren? (*what works?*). Hier passen nieuwe methoden en technieken.¹⁰ En ook hier zijn regio's een belangrijk niveau voor brede welvaart, maar het type regio en de geografische schaal van het vraagstuk maken daarbij wel uit. Er spelen kennisvragen in de duiding van type en schaal van de regio en in de doorwerking daarvan voor verschillende typen of groepen mensen.

What works?

Bovenstaande drie onderzoekslijnen kunnen verdere empirische inzichten opleveren, door te meten, te monitoren, te benchmarken en door impact te bepalen. Uiteindelijk zou dit bij moeten dragen aan beleid dat werkt voor het verbeteren van de brede welvaart. Er zijn nieuwe beleidstheorieën nodig en nieuwe beleidsarrangementen die meer aansluiten bij de holistische benadering van brede welvaart. En die rekening houden met de multilevel-structuur van de vraagstukken.

Kim (Putters) gaf in zijn zojuist uitgesproken oratie aan dat daar een denken-doekader past. Hij beschrijft de kernelementen, kernactiviteiten en kerncondities die daarvoor nodig zijn. Met nieuwe gemeenschappelijke belangen (*new commons*), nieuw bestuur (*new governance*) en nieuw leiderschap (*new leadership*). Geen gemakkelijke opgave. Maar wel iets waar we traditioneel in Nederland goed in zijn, in de structuur van de polder en door de interactie met (multidisciplinaire) kennis.

¹⁰ Binnen de Academische Werkplaats (Be)sturen op Brede Welvaart werken we hieraan. Zie de recente masterscriptie van Gaby Wapenaar (2024) voor een toepassing van Staggered Difference-in-Difference models.

Koersen op het kompas van de brede welvaart is dus niet gemakkelijk. Als we deze weg inslaan, dan hebben we de combinatie van kennis, beleid en praktijk nodig. En dus ook empirisch onderzoek dat de (menu)kaart vult waarbij we zoveel mogelijk weten over wat werkt én wat niet.

De grotere context

Ik gaf aan dat ik vooral onderzoeken heb beschreven waar ik zelf direct bij betrokken ben. Dat is beperkend. Natuurlijk wordt er op meer plekken en in meer netwerken kennis over brede welvaart geproduceerd. In mijn tijd bij het Planbureau voor de Leefomgeving hadden we een apart onderzoeksprogramma op brede welvaart, dat samen opliep met de beleidsontwikkeling van de Regio Deals.¹¹ Ook het Centraal Planbureau (CPB) en Sociaal Cultureel Planbureau (SCP) hebben brede welvaart in hun werkprogramma's verankerd. Op verzoek van de Tweede Kamer zijn de drie planbureaus in 2021 gezamenlijk een meerjarenprogramma gestart om te kijken hoe het perspectief van brede welvaart sterker kan worden verankerd in de begrotingssystematiek van de Rijksoverheid.¹² En natuurlijk is het Centraal Bureau voor de Statistiek met haar Monitor Brede Welvaart onmisbaar.¹³ Meer bottom-up georganiseerd is er het Nationaal Netwerk Brede Welvaart, waaraan allerlei instituten zijn verbonden.¹⁴

Buiten de Planbureaus werken diverse universiteiten aan kennisprogramma's rond brede welvaart. De Academische Werkplaatsen van Tilburg University zijn daarvan een voorbeeld.¹⁵ Sinds 2016 werkt Universiteit Utrecht (Bas van Bavel, Erik Stam en anderen - zie genoemde publicaties) met RaboResearch samen aan de Brede Welvaart Indicator (BWI).¹⁶ Het is op verschillende universiteiten een thema, zoals ook op Erasmus Universiteit (EUR) met het werk van Frank van Oort en anderen en de Vrije Universiteit, met het werk van Henri de Groot en anderen.¹⁷

Kim (Putters) heeft in zijn oratie uitgebreid stil gestaan bij hoe de Sociaal-Economische Raad (SER) met haar partners werkt aan brede welvaart. De

¹¹ Zie [Brede welvaart | Planbureau voor de Leefomgeving \(pbl.nl\)](#) voor een overzicht van deze studies.

¹² Zie ook De Vlieger en Van Wickeren (2023).

¹³ Zie bijvoorbeeld: [Monitor Brede Welvaart en de Sustainable Development Goals 2023 | CBS](#).

¹⁴ Zie [Home - Nationaal Netwerk Brede Welvaart](#).

¹⁵ Zie [Programma Brede Welvaart | Tilburg University](#).

¹⁶ Zie [Brede Welvaart - Universiteit Utrecht \(uu.nl\)](#).

¹⁷ Zie [Brede Welvaart Conferentie | Erasmus University Rotterdam \(eur.nl\)](#).

SER vaart daarbij een nieuwe koers.¹⁸ Onder andere gesteund door de agenda Ondernemen voor Brede Welvaart van VNO-NCW.¹⁹

Kortom, de kennisontwikkeling is in volle gang. Dé opgave hier is om de krachten veel meer te bundelen en van elkaars kennis gebruik te maken. Dat gebeurt te weinig. Net als in de beleidswereld wordt hier te veel in afzonderlijke silo's gewerkt. Je zou kunnen zeggen dat er een nieuwe kennisinfrastructuur nodig is om al deze vraagstukken te tackelen. De Academische Werkplaats (Be)sturen op Brede Welvaart van deze mooie universiteit kan daarin een belangrijke rol spelen.

¹⁸ Zie [SER biedt nieuwe kabinet visie op brede welvaart in 2040 | SER](#).

¹⁹ Zie [ondernemen_voor_brede_welvaart.pdf \(vno-ncw.nl\)](#).

5. Neem ook de kritieken ter harte

Ik noemde eerder de ‘clash’ in de wetenschap tussen economen en geografen waar het gaat over hoe en waarom geografische dimensies in de economie mee te nemen. Ik wil graag afsluiten met de kritieken die er zijn op de benadering van brede welvaart; is daar ook een dergelijke clash zichtbaar?

Kritieken van economen, sociologen en geografen

Ja, die kritiek is er. De belangrijkste kritiek op de ‘*beyond GDP*’-beweging komt daarbij van economen zelf. Misschien ook niet gek, want zij worden rechtstreeks aangesproken.

“To find a better way forward, with shared prosperity and the broadest set of liberties for the most people, we need to think deeply and ask questions about what a good economy is and its relationships to a good society. (...) For the past century or so economists have tried to avoid these hard questions” (Stiglitz, 2024: p.209-210).

Hoe reageren zij daarop? Een belangrijk tegenargument is dat economen het bbp helemaal niet als maat voor welvaart hebben bedoeld, en het dus ook niet op die manier gebruiken. Daar is de *welvaartstheorie* voor. In Nederland wijdt Bas Jacobs daar in ESB (2021) uitgebreid over uit: “Er wordt te gemakkelijk voorbij gegaan aan de grondbeginselen van de welvaartstheorie, die een lange traditie kent.” “Algemene kennis van de welvaartseconomie is inmiddels grotendeels in het denken over welvaart verdwenen.” Jacobs pleit voor een sterkere theoretische verankering: welvaart behoort uiteindelijk te worden gebaseerd op schaarse goederen waaraan mensen nut ontleen. Daarmee is welvaart al breed.

In dezelfde reeks ESB-artikelen reageren Vollenbergh en Van Bavel et al. vervolgens dat juist deze welvaartstheorie tekortschiet en er een prima theoretische en empirische onderbouwing is voor de keuzes om juist te verbreden (bijvoorbeeld met de eerdergenoemde capaciteitenbenadering).

Ook is er een stroming van economen (*wellbeing-economics*) die al decennia bezig is met het meten en onderzoeken van subjectief welzijn: geluk (*happiness economics*; Frisch & Veenhoven, 2013). In hun werk staat eigenlijk een andere smalle definitie van welvaart centraal, namelijk dat van gelukkige levensjaren. Uiteindelijk is dat het doel, zeggen ze, en is het daarmee geen onderdeel van een brede welvaart naast andere indicatoren. Het werk van Easterlin en zijn Easterlin-

paradox vormen hiervan een mooi voorbeeld: hoewel rijkere mensen gelukkiger zijn dan armere mensen neemt de gemiddelde gelukstoestand van een land niet toe naarmate het land rijker wordt (Kaiser & Vendrik, 2019).

De kritieken komen, denk ik, ook wel voort uit de vertaling van ‘brede welvaart’ uit het Engels. De internationale literatuur spreekt veelal in het ‘*beyond-GDP*’-debat over ‘*well-being*’. In het Nederlands wordt dit veelal vertaald met *welzijn* en dan gaat het automatisch vaak over *subjectief welzijn*. Te smal voor brede welvaart dus. Je zou kunnen zeggen dat brede welvaart dus de combinatie is van welvaart en welzijn. In de Engelse vertaling van deze oratie is daarom gekozen voor ‘*broad prosperity*’.

Buiten de economie komt vooral kritiek van sociologen. Brede welvaart is “nieuwe wijn in oude zakken”. Over het rapport van Stiglitz en Sen (2009) wordt gesteld: “*many of the measures recommended by the Commission on how to improve the measurement of well-being and progress seem to be part of the tool-box of social indicators research for quite some time already or are even the result of previous work in this field of research or ‘movement’ as it was called initially*” (Noll, 2010).

Wanneer we tenslotte de geografische literatuur beschouwen, zien we dat analyses van economische groei, inkomen en werkgelegenheid van oudsher de regionale ontwikkelingen domineren. Een relatief smalle focus dus (Pike et al., 2010). Daarbinnen ligt wel vaak een focus op regionale verschillen en ongelijkheid, en dus inclusiviteit en rechtvaardigheid. Ook hier zijn er specialisaties, bijvoorbeeld op de relatie met geluk. Zoals de ‘*Geography of happiness and well-being*’ (het werk van Martijn Burger et al.). Net als de beschreven Easterlin-paradox komt in deze literatuur naar voren dat de relatie tussen economische groei en ‘*well-being*’ in een geografische context een paradox in zich heeft: “*Despite cities being hubs of economic activity and cultural enrichment, higher urbanization often correlates with lower well-being in the Western world*” (Burger et al. te verschijnen). Deze paradox wordt toegeschreven aan factoren als criminaliteit, congestie en negatieve agglomeratie-externaliteiten. Geconcludeerd kan worden dat de (economisch-)geografische literatuur zich pas recenter richt op sociale aspecten en duurzaamheid in een meer holistische benadering. Ook hier zijn er voorbeelden van onderzoek waarin economen en geografen samenwerken, zoals dat van Glaeser en Henderson (2000).

Kortom, ook het debat van brede welvaart kent zijn dynamiek en criticasters, uit verschillende wetenschappelijke disciplines. Ik mis er vast nog een heleboel. En we zitten midden in dat debat. En dat maakt het uitermate interessant. Kim (Putters) gaf al aan hoe belangrijk het is dat deze disciplines samenkomen om brede welvaart echt goed in beleid te kunnen verankeren. Koersen op het kompas van de brede welvaart is dus ook een zoektocht om wegen samen te laten komen.

Kritiek op ‘het alles willen meten’

Tenslotte zal duidelijk zijn geworden dat ik een sterke focus leg op het meten en het empirisch duiden van brede welvaart. Ook hier kun je kritiek op hebben. Vaak hoor ik terug dat aspecten van brede welvaart helemaal niet te meten zijn. Kun je de ‘kwaliteit van de samenleving’ überhaupt wel vatten in getallen? Is welvaart niet te persoonlijk om het generiek te willen meten? En er zijn geen betrouwbare statistieken beschikbaar als je dat al zou willen doen. Het is goed om te beseffen dat deze kritieken er zijn.

De laatste tijd is er echter ook veel veranderd. Het aantal betrouwbare statistieken is sterk toegenomen. Veel data zijn beschikbaar op microniveau en methoden en technieken om onderzoek te doen zijn veel geavanceerder geworden.

Koersen op het kompas van de brede welvaart betekent dus ook dat de plek van kennis in beleid fundamenteel is. Het is een deelaspect van de bestuurskunde waar we veel van kunnen leren. Waar wetenschappelijke disciplines moeten samenkomen, geldt dit dus ook voor de context waarin kennisverzameling en -benutting van brede welvaart plaatsvindt. Ik sprak er over dat brede-welvaartvraagstukken intrinsiek multilevel van aard zijn en er beleid op verschillende schalen in samenhang nodig is. Een *‘what works?’* instelling helpt mijns inziens om dit bij elkaar te brengen.

Meten is dus een onderdeel van het sturingsvraagstuk in wat Kim (Putters) noemde (navigeren op het) ‘smalle pad van de brede welvaart’. Maar het is goed om te beseffen in welk krachtenveld dit meten gebeurt en dat het slechts een onderdeel is van een bredere beleids- en beslisomgeving. Het niet-meten is daarbij niet minder relevant. Meten is niet altijd weten. De door mij aangehaalde systematiek van dialoog benadrukte al het belang van meer kwalitatieve naderingen. In een tijd dat bestuurders steeds meer en sneller data willen

hebben, en het kompas nog geen duidelijke richting aangeeft, helpt de dialoog. Ik heb er inmiddels vele goede ervaringen mee opgedaan.

Het ‘beyond GDP’-debat gaat niet ‘voorbij’ de economie, het is juist de kern

In al het voorgaande hoop ik dat duidelijk is geworden dat het in het ‘*beyond GDP*’-debat juist over economie gaat. ‘Voorbij het bbp’ betekent niet dat we voorbij gaan aan de economie en het welvaartdenken dat in de economie is ontwikkeld. Economie is een integraal onderdeel van welvaart, en daarmee verbonden met andere factoren die de kwaliteit van leven van mensen bepalen. Ik kom nogal eens de reflex tegen dat het dan alleen nog maar om die andere factoren zou moeten gaan, en niet meer over economie.

Het ‘*beyond GDP*’-debat gaat daarmee in wezen over het anders (in)richten van de economie. Het grijpt in op het denken over het functioneren van de markteconomie. De vrijemarkteconomie heeft ons veel gebracht, maar loopt tegen haar grenzen aan. Herijking, hervorming of volwassenwording van het huidige kapitalisme is nodig (Balkenende en Buijs, 2024; Stiglitz, 2024; Annett, 2024). Het is een opgave voor overheden, bedrijven, onderwijsinstellingen en voor burgers om daaraan bij te dragen.

Stiglitz (2024) benadrukt daarbij het belang van een actieve rol van de overheid in een samenleving waarin economische en politieke systemen samenwerken om het welzijn van alle burgers te bevorderen. Het combineren van de voordelen van markten met sterke overheidsinterventies om sociale rechtvaardigheid en duurzaamheid te bevorderen. Waarbij Annett (2024) de rol van de gemeenschap en solidariteit benadrukt, die essentieel zijn voor een gezonde economie. En Balkenende en Buijs (2024) juist ook een accent leggen bij bedrijven; *beyond GDP* betekent ook een transitie van “*profit to true value (and true pricing) at the company level*” (p.146). Baarsma en Biermans (2024) beschrijven de rol van het financiële systeem.²⁰

²⁰ Ze laten zien waarom de vergroening van de economie traag verloopt en hoe de financiële sector deze transitie kan versnellen door duurzame investeringen te bevorderen en groene technologieën te ondersteunen. Ze pleiten voor een verschuiving van kortetermijndenken naar langetermijnstrategieën die rekening houden met ecologische en sociale impact.

Kortom, *'beyond GDP'* gaat juist níét voorbij aan de economie, maar bevindt zich in het hart daarvan. Ik ging daarbij in op het meten dat daarvoor relevant is. *"The paradigm shift the field is going through incorporates a transition from single performance indicators to complex, integrated ones, from mono-indication towards multiple indication, which is also a transition from GDP to quality of life..."* (Balkenende en Buijs, 2024 p.146). En ik benadrukte het schaalniveau van de regio. In de regio komt veel samen dat de brede welvaart beïnvloedt (ik noemde het *below GDP*). Let wel, ook hier ligt een misvatting op de loer. De regio is hier niet de heilige graal. De regio mag je niet geïsoleerd beschouwen, ze is verbonden aan lokale en (inter)nationale schaalniveaus. Multilevel dus. En multi-actor. Ik sluit daarom af met een citaat van Stiglitz (2024):

"Our economic system has to be decentralized, with a multiplicity of economic units – many enterprises and other entities (of different kinds) making decisions about what to do and how to do it. The world is too complex to be centrally planned..." (p.267). *"And the governmental institutions need to operate at multiple levels, including local, state or provincial, national and global"* (p.267-268).

Box: Stedelijke regio's als motoren van economische groei (acht raderen)

In de studie [Stedelijke regio's als motoren van economische groei](#) vat ik de literatuur samen over regionaal-economische groei. De factoren die daarin worden genoemd als 'drijvende factoren voor groei' zijn samen te vatten in, wat ik noem, acht raderen in de motor van groei. Het zijn (1) clusters van samenwerkende bedrijven, (2) de dynamiek van ondernemerschap, (3) *human capital* - de kwaliteit van arbeid, (4) de aanwezige kennisinfrastructuur - onderzoek en onderwijs, (5) de fysieke bereikbaarheid - nationaal en internationaal, (6) toegang tot financiering, (7) governance tussen bedrijfsleven, overheid en kennisinstellingen – triple-helix-samenwerking - en (8) de kwaliteit van de woon- en leefomgeving - voorzieningen en milieukwaliteit. Individueel, maar juist ook in relatie tot elkaar zijn deze factoren allemaal belangrijk voor regionaal-economische ontwikkelingen. Neem bijvoorbeeld de clusters die rond een bepaalde kennisinfrastructuur ontstaan, of de aantrekkelijkheid van een regio voor *human capital* door de kwaliteit van de woon- en leefomgeving, of financiering waarvan de actoren die dat doen (bijvoorbeeld *venture capitalists*) deze geografisch clusteren en die nodig is voor de ontwikkeling van *start-ups* en *scale-ups*. Er bestaan dus allerlei dwarsverbanden in de motor van groei. Als een rader in een regio ontbreekt of een verbinding werkt niet goed, dan loopt de motor minder soepel. In de aangehaalde studie worden met econometrische modellen empirische relaties geschat waarin de robuustheid van (zoveel mogelijk) raderen is geschat onder verschillende modelspecificaties; in samenstelling van de verklarende variabelen, voor diverse sectoren, type groei, en met interactie-variabelen. Ik verwijs graag naar al deze inzichten die ik samen met Thomas de Graaff van de Vrije Universiteit in dit onderzoek heb opgedaan.

Voor beleidsmakers is het belangrijk te snappen wat de mechanismen achter regionaal-economische ontwikkelingen zijn. De acht raderen zijn namelijk tevens de knoppen waar ze beleidsmatig aan kunnen draaien om de economie te stimuleren.

Tenslotte drijft deze motor de economische groei in een regio, maar ook hier is een relatie met brede welvaart. We vinden dat economisch succes voor een belangrijk deel ook voortkomt uit factoren die de kern vormen van de brede welvaart. Denk aan persoonlijke ontwikkeling (de *human capital*-factor) of de kwaliteit van de woon- en leefomgeving (denk aan woontevredenheid, milieukwaliteit en veiligheid). En economische groei heeft een directe relatie met baanzekerheid en inkomen van mensen. Maar in de '*beyond GDP*'-discussie, en bij het koersen op het kompas van de brede welvaart, is het voor regio's ook belangrijk om brede welvaart voor haar inwoners te generen. De relatie is dus wederkerig.

Dankwoord

Deze oratie gaat over een nieuwe kijk op de economie; een economie die koerst op het kompas van de brede welvaart. Naast vooruit kijken past het ook om af en toe om te kijken; om goed te beseffen waar je staat en hoe je ergens bent gekomen.

Daar is dit dankwoord voor. Het is fijn om terug te zijn in Tilburg. Dertig jaar nadat ik hier mijn studie begon. Sindsdien hebben vele ervaringen, vooral buiten de academische wereld, mij gevormd. Het advieswerk, beleidsadvisering, toegepast en fundamenteel onderzoek, en de laatste jaren ook veel bedrijfsspecifiek onderzoek hebben een rijke oogst aan ervaringen opgeleverd. Zonder deze ervaringen, de ideeën en kennis die ik daarmee op kon doen, stond ik hier nu niet. Ik ben iedereen zeer erkentelijk voor de samenwerkingsverbanden en bijdragen die de weg plaveiden die ik aflegde om uiteindelijk hier als professor of practice te staan. Voor mijn eigen kompas. Ik sluit af met een woord van dank.

Kim (Putters), het is bijzonder om een oratie te houden, helemaal als dat een duo-oratie met jou is. Koersen op het kompas van de brede welvaart gaat over richting geven. Veel dank voor de gesprekken, afstemming, inspiratie en het richting geven aan mijn koers. Samen navigeren is leuker dan alleen.

Ik bedank ook graag Tilburg University, specifiek de mensen die de Academische Werkplaats (Be)sturen op Brede Welvaart mogelijk hebben gemaakt en het vertrouwen dat ze hebben om mij hiervoor als boegbeeld in te zetten. Dat is een grote groep mensen, maar vooral Lex (Meijdam) en Joks (Janssen) zijn hier de wegbereiders. Ton (Wilthagen), Hans (Mommaas) en Ronald (de Jong) jullie reflectie en gesprekken zijn zeer waardevol geweest. Ik denk dat we een mooie bijdrage hebben geleverd aan wat er in Tilburg en ver daarbuiten wordt gecreëerd rond brede welvaart.

Ik ben Menno (Middeldorp) en Ester (Barendregt) van de Rabobank (RaboResearch) zeer erkentelijk voor de vrijheid die ze mij geven om naast mijn baan bij RaboResearch in deeltijd als professor of practice te kunnen werken. Rabobank is geen contractpartij, maar deelt wel in hoge mate de interesse in onderzoek naar brede welvaart. Mijn werk bij RaboResearch sluit hierop naadloos aan, maar het combineren vergt nog wel enige lenigheid om het in een werkweek te passen. Mede door jullie betrokkenheid lukt dat goed.

Brede welvaart is een centraal thema in het onderzoek van RaboResearch, en veel van mijn werk doe ik samen met het team dat hieraan werkt. Ik ben vooral Rogier Aalders, Suzanne Bijkerk en Floris-Jan Sander (en Sjoerd Hardeman in zijn tijd bij RaboResearch) erkentelijk voor alle inspiratie en de gezamenlijke onderzoeken en publicaties. Zonder jullie is het lang niet zo motiverend om echt het verschil proberen te maken met kennis en onderzoek. In mijn dagelijkse praktijk komt brede welvaart terug in alle gesprekken, presentaties en onderzoeken die ik samen met medewerkers van de bank in alle regio's van het land doe. Het is enorm waardevol om je werk concreet te zien worden. Nederland is een klein land, met grote regionale verschillen, vooral ook in de opgaven die spelen rond brede welvaart.

Ik beseft dat er echt heel veel meer mensen zijn die ik nader zou willen bedanken. Het zijn er echter te veel om hier te noemen en bovendien bestaat het gevaar dat ik iemand zou vergeten. Daarom een groot woord van dank aan iedereen met wie ik heb kunnen samenwerken in de afgelopen dertig jaar. Als collega, als gebruiker en vrager van kennis, als inspirator, als leidinggevende. Naar Frank (van Oort) gaat speciale dank voor het geven van richting in het mooie veld van de regionale economie en als voorbeeld van hoe je een hoogleraarschap kunt combineren met een andere onderzoeksbaan. Dank!

Tenslotte kruist mijn professionele weg dagelijks met mijn persoonlijke pad. Het pad waarin familie en vrienden mij vormden. De erkenning en stimulans betekenen heel veel voor me. Ze zijn niet in woorden uit te drukken. Een speciaal woord van dank gaat uit naar mijn ouders en mijn schoonouders.

Eva en Philip, in mijn oratie kwam naar voren dat 'gelukkig zijn' een van de dimensies van brede welvaart is. Als ik het persoonlijk mag zeggen, is het op dit moment dé belangrijkste. Zonder jullie zou het 'slechts' een dimensie zijn en het kompas waardeloos.

Dank! Dank!! Dank!!!

Ik heb gezegd.

Gebruikte bronnen

- Aalders, R., van Bavel, B., Hardeman, S., van der Lippe, T., Raspe, O., Rijpma, A., & Stam, E. (2019). Brede welvaart pas na tien jaar boven niveau van voor de economische crisis. Utrecht: RaboResearch & Universiteit Utrecht.
- Aalders, R., Van Bavel, B., Hardeman, S., Van der Lippe, T., Philips, R., Raspe, O., Rijpma, A., en E. Stam (2021a). Laat herstel brede welvaart niet weer tien jaar duren. Utrecht: RaboResearch en Universiteit Utrecht.
- Aalders, R., Hardeman, S., en O. Raspe (2021b). De geografie van brede welvaart. Utrecht: RaboResearch.
- Aalders, R., O. Raspe en F.J. Sander (2022). Duurzaam ondernemen in Brainport Eindhoven: versnel de transitie naar de nieuwe economie. Utrecht: RaboResearch.
- Amin, A. & N. Thrift (1992). Neo-Marshallian nodes in global networks, *International Journal of Urban and Regional Research* 16: 175-182.
- Amin, A. & N. Thrift (2000). What kind of economic theory for what kind of economic geography?, in *Antipode*, 32: p. 4-9.
- Annett, A. M. (2022). Cathonomics: How Catholic Tradition Can Create a More Just Economy. Georgetown University Press.
- Audretsch, D.B. & M. Keilbach (2007). The Theory of Knowledge Spillover Entrepreneurship, in: *Journal of Management Studies*, 447, p. 1242-1254.
- Baarsma, B. en M. Biermans (2024). Duurzame Financiering, Amsterdam: Uitgeverij Pluim.
- Balkenende, J. P., & Buijs, G. (2023). Capitalism reconnected: Toward a Sustainable, Inclusive and Innovative Market Economy in Europe, Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Bathelt, H., Malmberg, A., & Maskell, P. (2004). Clusters and knowledge: Local buzz, global pipelines and the process of knowledge creation, *Progress in Human Geography*, 28(1), 31-56.

- Bavel, B., S. Hardeman, R. Philips, A. Rijpma, E. Stam en J.L. van Zanden (2022). Capaciteitenbenadering biedt goede basis voor meten van welvaart, *ESB* 107(4808), 21 april 2022.
- Bijkerk, S. en O. Raspe (2024a). Eerste generatie theoretisch opgeleiden ervaren minder brede welvaart, Utrecht: RaboResearch.
- Bijkerk, S. en O. Raspe (2024b). Kleinere bedrijven op grotere achterstand in transitie naar nieuwe economie, Utrecht: RaboResearch.
- Bijkerk, S. en O. Raspe (2024c). Bredere-welvaartsleus biedt nieuw zicht op ongelijkheid, *ESB* mei 15 2024, te verschijnen.
- Boarini, R., Å. Johansson & M. d'Ercole (2006). Alternative Measures of Well-Being, OECD Social, Employment and Migration Working Papers, No. 33, Paris: OECD Publishing.
- CBS (2018a). Monitor Brede Welvaart 2018, Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- CBS (2018b). Monitor Brede Welvaart 2018; een toelichting, Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Duranton, G. & M. Storper, 2006: Agglomeration and growth: a dialogue between economists and geographers, in: *Journal of Economic Geography*, 6, p. 1-7.
- Finegold, M.A. B.M. Holland en T. Lingham (2002). Appreciative Inquiry and Public Dialogue: An Approach to Community Change, Springer.
- Frisch, M.B. Ruut Veenhoven (2013). Pioneer in Empirical Research on Happiness. *Applied Research in Quality of Life* 8: 539-542.
- Garretsen, H. & R. Martin (2010). Rethinking new economic geography models: taking geography and history more seriously, in *Spatial Economic Analysis*, 52, p. 127-160.

- Garretsen, H. (2019). 'Een pleidooi voor indirect innovatiebeleid', *Me Judice*, 26 september 2019.
- Garretsen, H., Ph. McCann, R. Martin & P. Tyler (2013), The future of regional policy, *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 6: 179–186.
- Gertner, J. (2010) The rise and fall of the GDP. New York: Times Magazine, Available at: <https://www.nytimes.com/2010/05/16/magazine/16GDP-t.html> (bezocht januari 2019).
- Glaeser, E.L., (2011). *Triumph of the city: how our greatest invention makes us richer, smarter, greener, healthier and happier*. New York: MacMillan.
- Glaeser, E. L., Henderson, V., & Inman, R. P. (2000). The future of urban research: Nonmarket interactions. *Brookings-Wharton Papers on Urban Affairs*, 2000(1), p. 101-149.
- Hanemaaijer, A. O. Raspe, M. van den Berge, L. Brandes, S. van Esch, J. Notenboom en Melchert Reudink (2013). *Vergroenen en Verdienen; op zoek naar kansen voor de Nederlandse economie*, Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving.
- Hardeman, S., (2021)., 'Aandacht voor brede welvaart vraagt nieuwe kijk op beleidsindicatoren', *Me Judice*, 20 juli 2021.
- Hardeman, S., O. Raspe en M. Fraaije (2022). *Ondernemend naar brede welvaart*, Utrecht: RaboResearch.
- Hardeman, S., en S. Bijkerk (2023) Vier op de tien bedrijven heeft te weinig verandervermogen voor de transitie naar een duurzame en inclusieve economie, Utrecht: RaboResearch.
- Jackson, T., N. McBride, S. Abdallah & N. Marks (2008). *Measuring regional progress: a regional index of sustainable economic well-being (R-ISEW) for all the English Regions*, The New Economics Foundation.

- Jacobs, B. (2021) Het beleidsdebat over welvaart mist theoretische fundering. *ESB*, 106(4800S), p. 35–39.
- Kaiser, C.F., Vendrik, M.C.M. (2019). Different Versions of the Easterlin Paradox: New Evidence for European Countries. In: Rojas, M. (eds) *The Economics of Happiness*. Springer.
- Krugman, P. (1991). *Geography and trade*, Cambridge MA: MIT Press.
- Fujita, M. & P. Krugman (2004). The new economic geography: past, present and the future, in: *Papers in Regional Science*, 83, p. 139-164.
- Michalos, A., C. (2011). What did Stiglitz, Sen and Fitoussi get right and what did they get wrong? (2011). *Social Indicators Research*, 102(1), p. 117-129.
- Moretti, E. (2012). *The New Geography of Jobs*, Boston: Houghton Mifflin Harcourt.
- Noll, H.H. (2010). The Stiglitz-Sen-Fitoussi-Report: Old Wine in New Skins? Views from a Social Indicators Perspective, *Soc Indic Res* 102 (1), p. 111-116.
- OECD (2011), *How's Life?: Measuring well-being*, Parijs: OECD Publishing.
- OECD (2014), *How's Life in Your Region?: Measuring Regional and Local Well-being for Policy Making*, Parijs: OECD Publishing.
- OESO (2021). *Better Life Index*. Gedownload via: [OECD Better Life Index](#).
- Oort, F.G. van (2004), *Urban growth and innovation; spatially bounded externalities in The Netherlands*. Ashgate, Aldershot.
- Oort, F., van, J. van Brussel, O Raspe, M. Burger, J. van Dinteren en B. van der Knaap (2006). *Netwerken in de regio*, Den Haag: Ruimtelijk Planbureau.
- Overman, H., (2004). Can we learn anything from economic geography proper?, in: *Journal of Economic Geography*, 4, p. 501-516.

- Pike, A., A. Rodriguez-Pose & J. Tomaney (2006). *Local and Regional Development*, London: Routledge.
- Ponds, R. en O. Raspe (2015). *Agglomeratievoordelen en de REOS*, Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving.
- Porter, M.E. (2000). Location, competition and economic development: local clusters in a global economy, in: *Economic Development Quarterly*, 141, p. 15-34.
- Raspe, O. (2009). *The regional knowledge economy; a multilevel perspective on firm performance and localized knowledge externalities*, Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Raspe, O., M. van den Berge & Th. de Graaf (2017). *Stedelijke regio's als motoren van economische groei*, Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving.
- Raspe, O. en E. Stam (2019). Brede welvaart in de regio verdient meer aandacht, *ESB* 104(4772s): 83-86.
- Raspe, O., J. Content & M. Thissen (2019). *Brede welvaart en regionale ontwikkelingen*, Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving.
- Raspe, O. (2019). 'De regio als spin in het web van innovatie en groei', *Me Judice*, 4 oktober 2019.
- Raspe, O., Y. Cramer en K. de Schipper (2020). *Hoe blijft de Brainport aan de top? Tien opgaven om nú aan te werken*, Utrecht: RaboResearch.
- Pike, A., A. Rodrigues-Pose and J. Tomaney (2010). What Kind of Local and Regional Development and for Whom?, *Regional Studies*, 41(9), p. 1253-1269.
- Rijpmma, A., M. Moatsos, M. Badir en H. Stegeman (2016). *Netherlands beyond GDP: a wellbeing index*. Universiteit Utrecht en RaboResearch Rabobank. Te vinden op dspace.library.uu.nl.
- Robeyns, I. (2017). *Wellbeing, freedom and social justice: The capability approach re-examined*. Open Book Publishers.

- Robeyns, I. (2022). Zo ga je om met normativiteit bij welvaartsmeting, *ESB*, 107(4808).
- Sander, F.J., R. Aalders, O. Raspe, B. van Bavel, T. van der Lippe, A. Rijpma en E. Stam (2024). Brede welvaart herstelt, maar ongelijkheid tussen regio's neemt toe, RaboResearch en Universiteit Utrecht.
- Sen, A. (1999). *Development as Freedom*, New York: Oxford University Press.
- Sen, A. (2009). Capabilities and Well-being, In: Nussbaum, M. & A. Sen (2009) *The quality of life*, Oxford: Clarendon Press.
- Stegeman, H., M. Badir, A. Rijpma en M. Moatsos (2017). Een indicator voor bredere welvaart voor Nederland, *ESB* 4747:132-135
- Stiglitz, J.E., A. Sen en J.-P. Fitoussi (2009). The measurement of economic performance and social progress revisited: reflections and overview. OFCE Document de travail, 2009-33. Te vinden op spire.sciencespo.fr. (Report by the commission on the measurement of economic performance and social progress. Paris: Commission).
- Stiglitz, J. E. (2024). *The Road to Freedom: Economics and the Good Society*, W. Norton & Company.
- Storper, M. & A. Venables (2004). Buzz: face-to-face contact and the urban economy, in: *Journal of Economic Geography*, 42, p. 351-370.
- Venkatraman, N., & M. Subramaniam, (2002). Theorizing the future of strategy: Questions for shaping strategy research in the knowledge economy. In: *Handbook of Strategy and Management*. London: Sage Publications.
- Wapenaar, G. (2024). 'A Step to Ensure Higher Experienced Broad Well-being in the Netherlands', masterscriptie Tilburg University.
- Weterings, A., M. van der Staak, D. Snellen en M. Thissen (2024). Brede welvaart in elke regio. Voor welke keuzes staat het Rijk?, Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving.

Vlieger, de J. en S. van Wickeren (2023). Benut ‘brede welvaart’ voor beter beleid, *ESB* 108(4824):440-441.

Vollebergh, H. (2022). Beleidsdebat ‘brede welvaart’ prima theoretisch gefundeerd, *ESB* 107(4808), 164-167.

Brede welvaart en Tilburg University

Een breed welvaartsperspectief en de uitgangspunten van rechtvaardigheid, gelijkheid en niemand achterlaten, zitten in het DNA van Tilburg University. Om die reden is brede welvaart één van de belangrijke strategische thema's van de universiteit. Naast economische (materiele) welvaart gaat brede welvaart over andere aspecten waar mensen (in Nederland en elders in de wereld) nu en in de toekomst waarde aan hechten, zoals de kwaliteit van natuur en milieu, de staat van het onderwijs, waardig werk, volksgezondheid, armoede en veiligheid. Voor Tilburg University is brede welvaart een verbindend en richtinggevend kader om complexe maatschappelijke vraagstukken en transities te doorgronden en om bij te dragen aan oplossingsrichtingen voor een duurzame, inclusieve en rechtvaardige samenleving. Zowel in het onderzoek, het onderwijs en nadrukkelijk in het streven naar maatschappelijke impact.

De universiteit heeft het Programma Brede Welvaart opgezet om een antwoord te bieden op de complexe uitdagingen van onze tijd. Via een aantal academische werkplaatsen en soortgelijke initiatieven zet Tilburg University haar expertise als universiteit van mens- en maatschappijwetenschappen in om bij te dragen aan het versterken van brede welvaart. In deze werkplaatsen werken onderzoekers van alle faculteiten samen met maatschappelijke partners (bedrijven, overheden, NGO's) om in co-creatie kennis te ontwikkelen en te implementeren die bijdraagt aan oplossingen voor maatschappelijke thema's zoals de klimaat- en energietransitie, de arbeidsmarkt, gezondheid en welzijn en ongelijkheid, en zo de brede welvaart te verhogen.

Nieuwsgierig geworden naar het Programma Brede Welvaart van Tilburg University? Lees meer op de website: <https://www.tilburguniversity.edu/programma-brede-welvaart>

Colofon

vormgeving

Beelenkamp ontwerpers, Tilburg

fotografie omslag

Maurice van den Bosch

opmaak en drukwerk

Studio | powered by Canon

